

Drepturile omului, un răspuns la criza ecologică?

Human Rights, an Answer to the Ecological Crisis?

Conf. univ. dr. **Flaminia STÂRC-MECLEJAN***

Universitatea de Vest din Timișoara

Facultatea de Drept

Abstract

Although the European Court of Human Rights has delivered hundreds of decisions clarifying how state obligations under the European Convention on Human Rights relate to environmental issues, in particular by requiring states to exercise due diligence to prevent or protect against serious and/or immediate risks of damage, it has not (yet) addressed the implications of climate change for the exercise of the rights enshrined in the Convention. Scholars agree, however, that the Strasbourg court will „enter” the debate, given the climate cases that have been brought before it. Carême case, that constitutes the reason for these reflections, puts on the table new questions related to the climate issues brought to the Court to which the judges in Strasbourg will have to answer, because the issue that arises (as in all climate cases) is that of the compatibility of the states' actions or omissions with our living environment. Under these conditions, regardless of the recognition or not of an independent right to a healthy environment, the Court will have at least to be open to a more ecological interpretation of the Convention.

Keywords: human rights; climate applications; ecological interpretation of the ECHR.

Rezumat

Deși Curtea Europeană a Drepturilor Omului a pronunțat sute de decizii prin care clarifică modul în care se manifestă obligațiile statelor în temeiul Convenției Europene a Drepturilor Omului în problemele legate de mediu, în special adresând statelor solicitarea de a exercita diligența necesară pentru a preveni sau a asigura protecție împotriva riscului grav și/sau imediat de daune previzibile, ea nu s-a pronunțat (încă) asupra implicațiilor schimbărilor climatice pentru exercitarea drepturilor consacrate de Convenție. Doctrina cade de acord că instanța de la Strasbourg va „intra” în cele din urmă în dezbateri, date fiind cazurile climatice care i-au fost deduse. Carême, cazul care constituie motivul reflecțiilor de față, pune pe masă noi întrebări legate de problemele climatice deduse Curții, cărora judecătorii

---

* flaminia.starc@e-uvv.ro.

de la Strasbourg vor trebui să le răspundă, pentru că problema care se ridică (la fel ca în toate cazurile climatice) este, până la urmă, aceea a compatibilității acțiunilor sau omisiunilor statelor cu mediul nostru de viață. În aceste condiții, independent de recunoașterea sau nu a unui drept de sine-stătător la un mediu sănătos, Curtea va trebui cel puțin să fie deschisă unei interpretări mai ecologiste a Convenției.

Cuvinte-cheie: drepturile omului, cereri climatice, interpretare ecologistă a CEDO.

Drepturile omului și mediul. Întrebările suscitade de apropierea unor domenii *aparent* foarte diferite, precum protecția mediului și protecția drepturilor omului, sunt de deosebit interes în contextul climatic actual. Traversăm o perioadă complicată din punctul de vedere al schimbărilor la care este supusă natura din jurul nostru și, implicit, noi, schimbări care se manifestă sub forma unor fenomene meteorologice extreme, precum incendiile forestiere, valurile de căldură, seceta și inundațiile, care intervin din ce în ce mai frecvent atât în Europa, cât și în alte părți ale globului. Nu mai există nicio îndoială cu privire la amploarea problemei schimbărilor climatice și la știința din spatele acestora. Oamenii de știință și experții se pun de acord cu privire la gravitatea fără precedent a consecințelor lor pentru planetă și viitorul umanității: sărăcirea patrimoniului mondial natural, deșertificarea, poluarea ș.a.m.d., care nu cunosc frontiere. Provocarea cu care ne confruntăm acum este legată de ce pași concreți suntem, individual și colectiv, dispuși și capabili să facem pentru a ajunge la o necesară nouă „stare stabilă”¹.

Nu este surprinzător, astfel, faptul că unii cetățeni preocupați de problema climei se adresează instanțelor de judecată cu speranța de a obține o cale mai rapidă și mai concretă, de a ameliora starea climei, cauzată sau agravată, printre altele, de obligațiile neîndeplinite ale instituțiilor abilitate. Potrivit statisticilor, deși, aparent, persoanele care introduc astfel de acțiuni invocă cel mai adesea, în primul rând, acte normative obligatorii din domeniul protecției mediului și urmăresc doar să completeze normele sau să-și consolideze argumentele cu prevederile Convenției Europene a Drepturilor Omului, există, se pare, un număr tot mai mare de persoane se bazează numai sau în principal pe drepturile omului cuprinse în Convenție².

Drepturile omului sunt „drepturile proprii tuturor oamenilor, care îi protejează pe aceștia de eventualele abuzuri ale statului și care sunt etern valabile, neputând fi limitate de nici un stat”³, dar Convenția Europeană a Drepturilor Omului nu cuprinde un drept la un mediu sănătos. Demersul Curții Europene a Drepturilor Omului în acest domeniu, al atingerilor aduse mediului, este, de aceea, unul *original*, în măsura în care, în absența unui drept la un mediu sănătos în cuprinsul Convenției, Curtea recurge la drepturi prin ipoteză personale, precum dreptul la viață, viață privată și respectarea domiciliului, libertate de

¹ A se vedea și T. Eicke, *Human Rights and Climate Change: What Role for the European Court of Human Rights*, Inaugural Annual Human Rights Lecture, 2021, p. 5.

² *Ibidem*.

³ W. Woyke (ed.), *Handwörterbuch Internationale Politik*, Bonn, 1994, *passim*.

expresie sau dreptul de proprietate, pentru a sancționa atingerile aduse unui bun colectiv, mediul. Pe de altă parte, întreaga noastră existență se desfășoară în mediu, așa încât asocierea atingerilor aduse drepturilor omului existente cu daunele produse mediului putem spune că are loc *natural*. Un judecător cunoscut al Curții Internaționale de Justiție, Christopher Weeramantry, preciza în opinia sa separată în cazul privind proiectul *Gabcikovo-Nagymaros*⁴ că protecția mediului este „... o parte vitală a doctrinei contemporane a drepturilor omului, deoarece este o condiție *sine qua non* pentru numeroase drepturi ale omului, precum dreptul la sănătate și însuși dreptul la viață”.

Încă din anul 1978, în hotărârea sa, *Tyrer*, Curtea „amintea” că: „Convenția este un instrument viu care ... trebuie interpretat în lumina condițiilor actuale. ... Curtea nu poate decât să fie influențată de evoluțiile și standardele general acceptate din ... statele membre ale Consiliului European”. În consecință, Curtea va „ține seama de condițiile în schimbare din statul pârât și din interiorul statelor semnatare în general și va răspunde, de exemplu, la orice convergență în evoluție în ceea ce privește standardele care trebuie atinse”⁵.

Abordarea amenințărilor care planează asupra mediului prin prisma drepturilor omului este complexă și dat fiind că schimbările climatice sunt cauzate de emisiile transfrontaliere ale mai multor state, iar efectele lor sunt distribuite inegal între acestea. În anul 2020, mai mulți tineri activiști din Portugalia au depus primul dosar privind schimbările climatice la Curtea Europeană a Drepturilor Omului de la Strasbourg, cerând ca 33 de țări să facă reduceri mai ambițioase ale emisiilor pentru a le proteja viitoarea bunăstare fizică și psihică⁶. Reclamanții s-au plâns, printre altele, de nerespectarea de către aceste 33 de state a angajamentelor lor, în contextul Acordului de la Paris din 2015 privind schimbările climatice (COP21), de a menține creșterea temperaturii medii globale (cu mult) sub 2°C peste nivelurile industriale și de a continua eforturile de limitare a creșterii temperaturii la 1,5°C peste aceleași niveluri, înțelegându-se că aceasta ar reduce substanțial riscurile și impactul schimbărilor climatice. Ei au susținut că statele semnatare sunt obligate să ia măsuri pentru a reglementa în mod adecvat contribuțiile lor la schimbările climatice: statele membre împărtășesc o responsabilitate în ceea ce privește schimbările climatice și incertitudinea cu privire la „partea echitabilă” a acestei contribuții între statele membre nu poate opera decât în favoarea lor. Reclamanții au subliniat, de asemenea, urgența absolută a acțiunii în favoarea climei și au considerat că, în acest context, este esențial ca instanța de la Strasbourg să recunoască responsabilitatea comună a statelor și să scutească reclamanții de obligația de a epuiza căile de atac interne în fiecare stat membru.

Pe măsură ce efectele schimbărilor climatice continuă să se manifeste, tot mai acut, întrebarea nu mai este aceea dacă drepturile omului sunt implicate în problema climei, ci în

---

⁴ Par. 91-92.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Duarte Agostinho și alții c. Portugalia *et al.* – 39371/20, HUDOC.

ce fel, respectiv măsură⁷. Peste 1.300 de procese legate de climă au fost intentate în întreaga lume începând din anul 1990⁸.

Cazul Carême. Aceste reflecții pleacă de la o nouă cerere climatică recent dedusă Curții Europene a Drepturilor Omului⁹. Domnul Damien Carême, fost primar al comunei Grande Synthe din Franța, a susținut prin cererea sa că omisiunea autorităților abilitate de a lua toate măsurile adecvate pentru a permite Franței să respecte nivelurile maxime de emisii de gaze cu efect de seră constituie o încălcare a obligației de a garanta dreptul la viață, consacrat în art. 2 din CEDO, și de a asigura protecția mediului și garantarea „dreptului la o viață privată și de familie normală”, protejat de articolul 8 al Convenției.

Cererea sa constituie cel de-al 10-lea caz climatic cu care Curtea a fost sesizată în ultimul timp. O serie de cauze juridice importante legate de schimbările climatice fie sunt pe rolul Curții Europene a Drepturilor Omului de la Strasbourg, fie au fost decise recent de instanțele naționale – adesea cel puțin parțial pe baza convenției privind drepturile omului¹⁰.

În cazul Carême, la data de 19 noiembrie 2018, acționând în nume propriu, pe de o parte, și, în calitate sa de primar al comunei Grande-Synthe, în numele și pe seama acesteia din urmă, pe de altă parte, reclamantul a solicitat Președintelui Republicii, Primului Ministru și Ministrului Tranziției Ecologice și Solidare: să ia toate măsurile utile privind emisiile de gaze cu efect de seră produse pe teritoriul național astfel încât să se respecte angajamentele asumate de Franța; să ia toate inițiativele legislative sau de reglementare necesare menite să facă prioritatea climatică obligatorie și să interzică toate măsurile susceptibile de a crește emisiile de gaze cu efect de seră; să ia măsuri imediate de adaptare la schimbările climatice în Franța.

La 23 ianuarie 2019, reclamantul și municipalitatea au sesizat Consiliul de Stat cu o cerere de anulare pentru exces de putere a deciziilor implicite de respingere rezultate din lipsa răspunsului la cererile din noiembrie 2018.

La data de 19 noiembrie 2020, Consiliul de Stat a hotărât că reclamantul nu a justificat un interes care să-i confere calitatea de a solicita anularea acestor decizii implicite, dar că municipalitatea avea un astfel de interes, „având în vedere nivelul său de expunere la riscuri care rezultă din fenomenul schimbărilor climatice și dintr-un impact direct și cert asupra situației acesteia și asupra propriilor interese de care răspunde”. Consiliul de Stat a respins concluziile cererii, cu excepția celor care se refereau la refuzul implicit de a lua orice măsură utilă privind emisiile de gaze cu efect de seră produse pe teritoriul național.

---

⁷ Raportori speciali ONU, D. R. Boyd și M. A. Orellana, *Third-party intervention in Duarte Agostinho and Others v Portugal and 32 Others* <<https://ln.sync.com/dl/383819540/pwjkt7x-uy5x8334-sib42xf2-pk8wkc9b/view/doc/5917189570010>>.

⁸ Cel mai de succes până acum a fost un proces intentat în Olanda, unde ONG-ul Urgenda a forțat guvernul să reducă centralele pe cărbune și să ia alte măsuri de conformitate cu angajamentele asumate.

⁹ Carême c. Franței (cererea nr. 7189/21), HUDOC.

¹⁰ <https://www.coe.int/en/web/portal/-/human-rights-and-climate-change-what-role-for-the-european-convention-on-human-rights>.

În iulie 2021, Consiliul de Stat a anulat acest refuz implicit al guvernului, observând, pe de o parte, că scăderea emisiilor în 2019 a fost mică și că cea din 2020 nu a fost semnificativă, deoarece activitatea economică a fost redusă de criza sanitară și, pe de altă parte, că respectarea traiectoriei stabilite în vederea realizării obiectivelor de reducere a emisiilor, care prevede în special o reducere cu 12% pentru perioada 2024-2028, nu părea realizabilă dacă nu se adoptau măsuri noi rapid. Consiliul de Stat a cerut guvernului să ia măsuri suplimentare până la 31 martie 2022 pentru a atinge obiectivul Acordului de la Paris de a reduce emisiile de gaze cu efect de seră cu 40% până în 2030.

Invocând articolele 2 și 8 din Convenție, reclamantul s-a plâns de insuficiența acțiunii Franței în fața încălzirii globale, inclusiv de faptul că autoritățile nu au luat toate măsurile utile care să permită statului să respecte nivelurile maxime de emisii. La 31 mai 2022, o Cameră a Curții Europene a Drepturilor Omului și-a declinat competența în favoarea Marii Camere.

Cazul *Carême* extinde întrebările ridicate de cererile climatice deja deduse Curții, cărora judecătorilor de la Strasbourg le va fi greu să nu le răspundă, pentru că problema care se pune în toate cazurile este, în cele din urmă, aceea a compatibilității acțiunilor sau omisiunilor statelor cu protecția mediului nostru de viață¹¹. Așa cum s-a remarcat în doctrină, Curtea va trebui să „intre” în dezbaterea deschisă de cazurile climatice care i-au fost deduse și să înceapă să recurgă la o interpretare mai ecologistă a Convenției¹². Independent de recunoașterea sau nu a unui drept autonom la un mediu sănătos, o astfel de tranziție poate fi, de exemplu, realizată prin integrarea unor standarde ecologice minime în revizuirea „echilibrului echitabil”¹³. Recunoașterea atingerilor aduse mediului prin privarea de drepturile omului existente nu necesită, astfel, neapărat, crearea unei teorii noi, ci o lectură ecologistă a drepturilor omului existente. Deciziile instanțelor internaționale, regionale și interne susțin această idee¹⁴.

Un drept al omului la un mediu sănătos? Pe de o parte, ce este interesant la convergența dintre drepturile omului și mediu, până acum, este că atât drepturile substanțiale, cât și drepturile procedurale au fost invocate pentru a solicita repararea daunelor cauzate de degradările mediului, estompându-se, totodată, distincția tradițională dintre diferitele generații de drepturi¹⁵. Curtea Europeană a Drepturilor Omului s-a pronunțat deja asupra a aproximativ 300 de cazuri legate de mediu, aplicând concepte precum dreptul la viață, libertatea de exprimare și viața privată la o gamă largă de probleme, inclusiv poluarea,

---

¹¹ În acest sens, a se vedea și M. Torre-Schaub, *The Future of European Climate Change Litigation: The Carême case before the European Court of Human Rights*, VerfBlog, 2022/8/10, <https://verfassungsblog.de/the-future-of-european-climate-change-litigation/>.

¹² N. Kobylarz, *Balancing its Way Out of Strong Anthropocentrism: Integration of ‘Ecological Minimum Standards’ in the European Court of Human Rights ‘Fair Balance’ Review*, in *Journal of Human Rights and the Environment*, 2022, disponibilă la adresa: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4093117>

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ L. M. Collins, *Are We There Yet? The Right to Environment in International and European Law*, McGill International Journal Sustainable Development Law & Policy, Vol. 3, nr. 2, 2007, p. 127-128.

¹⁵ *Ibidem*.

dezastrele naturale sau provocate de om și accesul la informații de mediu¹⁶. Curtea nu s-a pronunțat însă (încă) asupra implicațiilor schimbărilor climatice pentru exercițiul drepturilor consacrate de CEDO.

Desigur, nu toată lumea crede în reușita apropierei celor două domenii, mediul și drepturile omului, în ciuda jurisprudenței bogate a Curții Europene a Drepturilor Omului și a celei emergente a Curții de Justiție a Uniunii Europene.

Foarte pe scurt, în argumentare, se susține că problemele de mediu vizează o categorie mult mai largă de forme de viață decât ar putea acoperi o abordare din perspectiva drepturilor omului. Alte specii decât ființele umane, evident, nu se bucură de drepturile omului, deși se poate susține că, asigurând un mediu sănătos pentru oameni, protejăm indirect mediul și al altor specii. Mai mult de atât, există o tendință crescândă de a recunoaște drepturi aparținând naturii.

În al doilea rând, problemele de mediu afectează adesea un număr mare de oameni, în timp ce încălcările drepturilor omului sunt în general de natură individuală (cu excepția, desigur, a încălcărilor masive ale drepturilor omului, precum genocidul, apartheidul și crimele de război și drepturile care pot fi exercitate doar în mod colectiv, precum libertatea de asociere).

În fine, în absența unui drept specific la un mediu curat, reclamanții trebuie să stabilească o legătură de cauzalitate între problema de mediu și dreptul protejat. Dacă această legătură nu poate fi stabilită, acțiunea va fi respinsă.

Având în vedere aceste dezavantaje, se poate susține că o abordare a drepturilor omului poate să nu fie cea mai potrivită pentru mai multe tipuri de probleme de mediu¹⁷.

Unii autori arată că drepturile existente pot fi interpretate în mod extins pentru a include drepturile legate de mediu. Multe instanțe au recunoscut, în acest fel, drepturile legate de mediu. Alți autori insistă însă că dreptul internațional trebuie să consacre un drept autonom la un mediu sănătos. Există un impuls clar în această direcție, chiar dacă există și rezistență. O tendință în acest sens este cel mai vizibilă la nivel național și regional. În plus, Acordul de la Paris adoptat în anul 2015 a fost primul tratat de mediu care a inclus o prevedere specifică privind drepturile omului, chiar dacă prevederea în sine ar fi putut fi mai bine redactată, cum i s-a reproșat¹⁸.

Cercetătorii favorabili interacțiunii dintre drepturile omului și protecția mediului invocă, în schimb, patru tipuri de abordări. Conform primei abordări, la elaborarea instrumentelor de mediu, sunt prevăzute garanțiile relevante ale drepturilor omului. În această situație, victimele trebuie să se bazeze pe mecanismele *soft* de aplicare a tratatelor de mediu. A doua abordare privește situația în care legislația existentă a drepturilor omului este invocată în cazul în care drepturile omului sunt amenințate de degradarea mediului. Această abordare se bazează pe mecanismele sofisticate de despăgubire existente ale

---

¹⁶ https://www.coe.int/en/web/portal/human-rights-environment/-/asset_publisher/0jOOQrajccGk/content/new-factsheet-on-the-execution-of-echr-judgments-concerning-environment-1?inheritRedirect=false.

¹⁷ Pentru această sinteză, a se vedea și S. Atapattu, A. Schapper, *Human rights and the environment: key issues*, Routledge, New York, p. 64-80.

¹⁸ *Idem*, p. 64.

drepturilor omului. A treia abordare constă în recunoașterea unui drept distinct la un mediu echilibrat din punct de vedere ecologic și durabil. Aceasta recunoaște că mediul ar trebui să fie sigur, nu doar pentru oameni, ci și pentru alte specii. Acest lucru evită criticile la adresa unei abordări pur antropocentrice a protecției mediului, dar ecologiștii stricți continuă să se opună „antropocentrismului inerent adoptării unei abordări a drepturilor omului pentru protecția mediului”. A patra abordare se raportează la problema ca la o chestiune de responsabilități umane mai degrabă decât de drepturi.

În ciuda unor posibile dezavantaje, abordarea centrată pe drepturile omului exercită o anumită atracție pentru victimele daunelor aduse mediului, așa cum s-a observat din practică. Această abordare oferă o „față umană” problemelor de mediu și atrage atenția asupra victimelor. Mai mult, victimele atingerilor aduse mediului au posibilitatea de a obține o reparație pentru prejudiciul suferit. În plus, astfel de strategii de litigiu pot atrage atenția politică asupra problemei în cauză, ducând la acțiuni la nivel intern și la negocieri ulterioare la nivel internațional¹⁹.

Trebuie însă subliniat faptul că adoptarea unei „strategii” centrate pe drepturile omului în ceea ce privește problemele de mediu nu ar trebui privită ca susținând o viziune antropocentrică asupra problemelor de mediu. Drepturile omului ar trebui să completeze abordarea ecocentrică, nu să o înlocuiască.

Dreptul la un mediu sănătos (de sine-stătător) se referă la identificarea unui drept al omului separat, independent, care nu depinde de drepturile protejate existente, recunoscute în documentele internaționale²⁰.

Acest drept, de sine-stătător, există și a apărut pentru prima dată în dreptul internațional în Principiul 1 al Declarației adoptate cu ocazia Conferinței Națiunilor Unite privind Mediul Uman din 1972, care statua că „Mediul, cel natural și cel creat de om, este esențial pentru bunăstarea sa și pentru ca el să se bucure de drepturile fundamentale ale omului – chiar și de însuși dreptul la viață”²¹. La acel moment deja, oamenii recunoșteau importanța unui mediu curat și sănătos și legăturile sale cu sănătatea umană, mijloacele de trai și bunăstarea.

De la Stockholm încoace, dreptul la un mediu sănătos a fost consacrat de numeroase instrumente internaționale de drept neconstrângătoare, precum și de constituțiile naționale și deciziile judiciare interne, dar nu de acte internaționale de drept constrângător. De exemplu, dreptul la un mediu sănătos se bucură în România de garantare constituțională expresă, în art. 35 din legea supremă, fiind introdus ca urmare a revizuirii constituționale din 2003 (ulterior ratificării Convenției de la Aarhus). Conform art. 35 din Constituția României, „Statul recunoaște dreptul oricărei persoane la un mediu înconjurător sănătos și echilibrat ecologic. Statul asigură cadrul legislativ pentru exercitarea acestui drept. Persoanele fizice și juridice au îndatorirea de a proteja și a ameliora mediul înconjurător”.

---

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ S. Atapattu, *The Right to Life or the Right to Die Polluted: The Emergence of a Human Right to a Healthy Environment Under International Law* in 16 Tul. Envtl. L.J., 2002, p. 73.

²¹ F.Z. Ksentini, Special Rapporteur, *Human rights and the environment: final report*, 1994.

Potrivit doctrinei²², un drept al omului la un mediu sănătos ar trebui să fie conceptualizat ca suprapunându-se dar, în același timp, *depășind*, drepturile omului existente; în plus, această abordare, necesită dezvoltarea unui conținut unic pentru dreptul „pur” la mediu, constând, de exemplu, în: echitatea intergenerațională, protecția estetică și precauție, reprezentând domenii ale dreptului la mediu care se extind dincolo de interesele protejate de drepturile omului preexistente.

Nu în ultimul rând, Obiectivele de Dezvoltare Durabilă (obligatorii) și drepturile omului sunt strâns legate între ele. Obiectivul 13, acțiunea climatică, de exemplu, se consolidează reciproc cu dreptul omului la sănătate, dreptul la hrană adecvată și dreptul la apă potabilă, dar și cu dreptul tuturor popoarelor de a dispune liber de bogăția lor naturală și de resurse²³.

Ca o concluzie preliminară, până la momentul pronunțării Curții, este important să recunoaștem că, în ciuda suprapunerii dintre ele, protecția mediului și drepturile omului rămân domenii distincte ale dreptului dar, la fel de important, și interdependente. În aceste condiții, indiferent de recunoașterea sau nu (deocamdată) a unui drept autonom la un mediu sănătos, Curtea va trebui să fie deschisă unei interpretări mai ecologiste a Convenției.

---

²² Pentru un comentariu, L. Collins, *op. cit.*, p. 147 *et seq.*

²³ Strategia Națională pentru Dezvoltarea Durabilă a României 2030, p. 21. Disponibilă online la adresa: <https://www.edu.ro/sites/default/files/Strategia-nationala-pentru-dezvoltarea-durabila-a-Rom%C3%A2niei-2030.pdf>

